

І. О. ЛАСТОВЧЕНКО, аспірант

(Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України, м. Київ)

Н. Я. ПОТЕЛЛО, канд. філол. наук, проф.

(Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ)

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА КУЛЬТУРА ВЧИТЕЛЯ І РОЗВИТОК ТВОРЧОЇ ОБДАРОВАНОСТІ

Наукові праці МАУП, 2002, вип. 4, с. 190–193

*Людина, яка розраховує на рік, —
сіє пшеницю.*

*Людина, яка розраховує на десять років, —
саджає сад.*

*Людина, яка розраховує на сто літ, —
виховує дітей і працює вчителем.*

Народна мудрість

Розглядаються питання психолого-педагогічної культури вчителя загальноосвітніх шкіл для обдарованих дітей. Проаналізовано специфічні психологічні вміння вчителя сучасної школи — складові психолого-педагогічної культури.

Культура людини — досить широке поняття. Воно охоплює її внутрішній світ, а також ставлення до інших, стиль праці, відпочинку, вид діяльності. Культура людини, як і сама людина, — продукт усього попереднього розвитку цивілізації, сплав загальнолюдського і соціального. Якщо конкретизувати поняття культури людини, то воно містить в собі вимогливе, самокритичне ставлення до себе, скромність; здатність і вміння не заважати іншим людям жити і працювати; прагнення прийти на допомогу кожному, хто її потребує.

Культура поведінки представників різних професій має свої особливості. Так, стосовно вченого ми говоримо про його інтелектуальну і методологічну культуру, стосовно викладача вищого навчального закладу — про філософську і загальнонаукову, стосовно вчителя — про психологічну і педагогічну.

У запропонованій статті особлива увага буде звернена на психолого-педагогічну культуру вчителя загальноосвітнього навчального закладу (лицею, гімназії, колегіуму, коледжу) для здібних і обдарованих дітей. В умовах діяльності цих навчальних закладів, де кожний педагог — безсум-

нівно, творча особистість, необхідно надавати великого значення його психологічній культурі як особистості, чия професійна діяльність спрямована на людей. Психологічна культура педагога альтернативного навчального закладу, який виховує і навчає талановиту учнівську молодь, має свої характерні ознаки і є цілою системою психологічних, педагогічних знань, умінь і навичок, причому досить специфічних, властивих лише вчителю і нікому іншому. В нашій державі функціонує велика кількість ліцеїв, гімназій, колегіумів, коледжів, загальноосвітніх навчальних закладів для здібних і обдарованих дітей. Зокрема, в м. Києві і Київській області їх нараховується близько шістдесяті. У них працює більше шести тисяч педагогів, які щоденно спілкуються з десятками тисяч учнів. Від загальнонаукової, світоглядної, естетичної і психологічної культури вчителя значною мірою залежать якість знань учнів, демократична спрямованість виховання свідомого громадянина незалежної України, формування творчої особистості для праці в майбутніх ринкових відносинах, людини з почуттям гідності, розумінням суті приватної та державної власності.

Учителя ми розглядаємо насамперед як особистість, що вже певним чином соціально і психологічно сформувалася. Його особистісні якості — той ґрунт, на якому виростає психологічна культура учнів. Недаремно психологи стверджують, що діти вчаться у життя:

- якщо дитину постійно критикують — вона вчиться ненавидіти;
- якщо дитина живе у ворожнечі — вона вчиться агресивності;
- якщо дитину висміюють — вона стає замкнутою;
- якщо дитина зростає в докорах — вона починає жити з почуттям провини;
- якщо дитина зростає в терпимості — вона вчиться сприймати інших;
- якщо дитину підбадьорюють — вона починає вірити в себе;
- якщо дитину хвалять — вона вчиться бути вдячною;
- якщо дитина зростає в чесності — вона вчиться бути справедливою;
- якщо дитину підтримують — вона вчиться цінувати себе;
- якщо дитина живе у розумінні і доброзичливості — вона вчиться знаходити любов у цьому світі.

Учитель змінює духовний світ дитини, виховує її як особистість. Природно, що педагог продовжує себе у своїх учнях, досягає в них того чи іншого ступеня творчого безсмертя.

Вже сама безпосередня педагогічна діяльність формує певний тип особистості та специфічні для неї етичні норми. Справді, для вчителя життя без спілкування з дітьми позбавлене сенсу. Невипадково, В. О. Сухомлинський одну із своїх прекрасних книг назвав "Серце віддаю дітям". Коли у великого педагога спитали, що було головним у його житті, він відповів: любов до дітей. У сучасних умовах гуманізації, індивідуалізації і диференціації навчального процесу актуально звучать цінні заповіді індивідуального психолого-педагогічного підходу, які сформулював великий педагог. Так у книзі "Сто порад учителеві" він зазначає: "Немає абстрактного учня... Мистецтво, майстерність навчання і виховання полягає в тому, щоб, розкривши сили і можливості кожної дитини, дати їй радість успіху в розумовій праці. А це означає, що в навчанні має бути індивідуалізація — і в змісті розумової праці (в характері завдань), і в часі".

Навчально-виховний пошук, цілісна орієнтація, прагнення виховати інтелектуально розви-

нену особистість, вивчення потаємних механізмів поведінки учня, глибинність процесів його психіки — мета життя й діяльності педагогічних працівників сучасної школи для здібних і обдарованих дітей.

Учитель — центральна фігура в навчально-виховному процесі цих закладів. Він формує в дитини потребу в одержанні глибоких знань, здобутті професійних якостей. Праця вчителя — подвиг, щоденний, непомітний, нелегкий. І вища нагорода для нього — побачити, що учні виростили справжніми людьми, громадянами Української держави. Йому потрібні широка ерудиція, філософська і світоглядна загартованість. Добре про це сказав видатний вітчизняний педагог П. Блонський: "Якщо педагог не знає і не розуміє психології людей, не має філософської освіти, він — педагог без фундаменту". Отже, першою передумовою психолого-педагогічної культури вчителя є сформованість його особистості.

Психологічна культура вчителя залежить також і від його природних нахилів та здібностей, від обсягу духовних інтересів і запитів. На своєму робочому місці справжній педагог завжди дослідник. Він систематично займається вивченням індивідуальних особливостей і психічних станів дітей, розвиває в собі спостережливість, уважність до внутрішнього світу учня.

Від учителя вимагається знання тієї ситуації, в якій протікає навчальний процес, уміння створити сприятливий мікроклімат у класі, знайти необхідний контакт з дітьми, вміння власним прикладом виховувати працездатність, охайність, людяність, доброту, вміння використовувати вплив колективу на формування виховних ідеалів особистості учня. Доречно згадати і про майстерність вчителя, що охоплює уміння контактувати з учнями, врахування їхніх вікових особливостей, уміння володіти собою в будь-яких умовах. Учителеві потрібно бути також добре обізнаним і з галуззю соціальної психології. Адже перед ним клас, певна соціальна група зі своїми загальними й специфічними рисами.

Психологічна культура вчителя, крім знань, включає в себе систему специфічних умінь і навичок. Мабуть, на перше місце при цьому доцільно поставити психологічні навички спілкування з дітьми, які означають тонке відчуття віку, здатність і вміння брати участь у формуванні стосунків, не впадаючи ні в дитинство, ні в надмірну дорослість. Досягти цього можна за умови, коли вчитель не забуває власного дитинства, пам'ятає про нього повсякчасно, як тільки вклю-

часться у спілкування з дітьми. Дитинство душі вчителя і водночас тонке розуміння процесу постійного й неодмінного змушнення своїх вихованців — важливі компоненти його психологічної культури. Згадаймо, як про це писав К. Д. Ушинський: "...вічно нестаріюче дитинство душі є найглибша основа істинного самовиховання людини і виховання дітей. Тільки той, хто зберігає у собі можливість у будь-яку хвилину стати вічна-віч зі своєю власною душею, не відділитися від неї жодними упередженнями, жодною звичкою, що укоренилась глибоко і тому є несвідомою; тільки той, хто не торгується із самим собою і готовий завжди, у всій цілісності своєї душі, піти на те чи інше, без прихованих думок, без потаємних почуттів, що не видались назовні, без облудних фраз, — лише той здатний крокувати шляхом самовдосконалення і вести ним інших. Як самовиховання людини, так і виховання дитини — не зовнішнє полірування, а істинне виховання, що пронизує всю душу, — ґрунтується на цій цілісності, сповненій прозорості й самовідданої відвертості душі". Кожен учитель на кожному уроці повинен формувати в дитини відчуття самоцінності, розвивати позитивну самооцінку. Самоцінність, як стверджують психологи, педагоги, може сформуватися лише в атмосфері:

- де приймаються будь-які індивідуальні відмінності;
 - де любов виражається відкрито;
 - де помилки служать для придбання нового досвіду;
 - де спілкування відверте і довірливе;
 - де правила поведінки не перетворюються на застигли догми;
 - де особиста відповідальність і чесність кожного є основою взаємовідносин;
 - де є схвалення і підтримка.
- Дитина з позитивною самооцінкою:
- відчуває себе значущою й потрібною;
 - поважає і цінує високу цінність інших людей;
 - відкрито виявляє почуття;
 - чесна, терпима, співчутлива;
 - спроможна зробити вибір;
 - вміє приймати самостійні рішення;
 - не боїться помилятися;
 - не боїться звертатися за допомогою до дорослих;
 - довіряє людям;
 - вірить в успіх;
 - не впадає у відчай при невдачах;
 - цікавиться, задає запитання.

Які ж уміння належать до психолого-педагогічної культури вчителя сучасної школи?

Насамперед — уміння любити дітей глибоко, без гучних слів і без навмисного підкреслювання. Учительська любов до дітей специфічна, вона досить вимоглива й сувора, зігріта бажанням сформувати і виховати свідомого громадянина. На відміну від батьківської любові, в якій чимало сентиментального, багато потурання (адже рідне дитя, і навіть старшокласник, бачиться батькам завжди маленьким), учительська любов до дітей побудована на об'єктивній оцінці їхніх успіхів і невдач. Серед специфічних психологічних умінь педагога сучасної школи доцільно виділити такі:

- відчувати емоційний стан, настрої дитини, на основі ледь помітних ознак визначати її душевний стан. Людина, що володіє психологічною культурою, як правило, хороший фізіологіст, здатний за зовнішніми ознаками і рисами скласти для себе картину духовного світу вихованця:

- делікатно і ненав'язливо формувати духовний світ учня. Учитель повинен бути довіреною особою учня і всього класу. Ця риса особливо важлива для класного керівника (куратора);

- поставити вимоги, не ображаючи; суворо спитати, не принижуючи при цьому людської гідності. У практиці шкільного життя нечасто зустрічаються учні, які б не лінувалися. Багато хто з них виявляє тією чи іншою мірою недбалість, неорганізованість у навчанні. Таких треба вчасно виправляти. Але вимогливість педагога має бути інтелігентною, без окрику, без ображення особистості;

- відрегулювати оптимальний морально-психологічний клімат у дитячому колективі. Вміння розуміти дитинство без суворої гримаси вельми поважного, втомленого дорослого, на рівні дитячої й юнацької душі. Здатність непомітно підтримати учня в необхідний момент, іноді й вибачити якийсь вчинок, зроблений зопалу. В оцінці поведінки своїх вихованців учителю не мають бути притаманними дріб'язковість, злопам'ятність. Воднораз він не повинен все вибачати. Міру вимогливості необхідно поєднувати з мірою гуманності й толерантності. Іншими словами, вчитель повинен іти поруч із дитиною, але трішки попереду;

- поважати гідність маленької людини й громадянина, бути справедливим і чесним, навіть у тих випадках, коли гостро зачеплене особисте "Я";

- зберігати перед дітьми витримку; володіти собою важливо для людини будь-якої професії, а для вчителя — вдвічі. Та й усіх вихованців він покликаний навчити стриманості, перетворити цю якість в невід'ємну рису їхнього характеру;

- ділитися з дітьми емоційною палітрою свого серця, захоплювати їх широтою душі, вести у світ прекрасних почуттів і добрих справ, запалювати радістю і внутрішнім горінням;

- довіряти учням, адже нічого так не ображає, як недовіра до людини, коли вона чесна й не відчуває за собою провини;

- бути готовим визнати свою помилку чи неправоту, а коли необхідно, знайти в собі сили, щоб вибачитися перед учнем;

- бути з дітьми відвертим, стежити, щоб вони не відчували самотності і незатишності серед людей, відверто радіти разом із ними, поділяти їхні невдачі, тривоги, горе;

- уміти прищепити дітям тверду віру у красу світу, справедливість, в добре й світле в людських відносинах, за висловом О. Довженка, “ба-

чити зорі навіть у брудних калюжах буденного життя”;

- виховувати дітей чесними, вольовими, справжніми громадянами Української держави.

Звичайно, тут ми звернули увагу лише на найважливіші складові психолого-педагогічної культури вчителя сучасної школи, яка за формою і змістом організації навчання розвиває традиційну мережу навчально-виховних закладів і виводить систему освіти на рівень розвинених країн світу.

Зрозуміло, що ні байдужа особа, ні себелюб, ні лицемір, ні обтяжена злістю чи заздрістю духовно убога людина такими вміннями оволодіти не зможе. Це стосується тих учителів, які справді віддають своє серце дітям, дбають про майбутній інтелектуальний, освітній потенціал нашої держави.

Questions of psychologic-pedagogic culture of a teacher of general educational schools for gifted children are considered. Specific psychological abilities of a teacher of the contemporary school – component of the psychopedagogic culture – are analysed.